

ПРИКАЗ

УДК: 316.77:81(049.32)

811.131.1(049.32)

Драгана Ж. Мирчић Панић*

Универзитет Унион, Београд

Правни факултет

**PAOLO BALBONI *LA COMUNICAZIONE
INTERCULTURALE* (VENEZIA: MARSILIO EDITORI,
2007)**

Почетком 70-их година у области дидактике страних језика долази до кључне промене: као супротност традиционалним методама појављује се комуникативни приступ. Пажња се, наиме, преусмерава са граматичких форми и језичких структура ка ономе што јесте суштински задатак језика: ка успешној комуникацији, па тако и у настави страних језика основни циљ постаје развијање комуникативне компетенције (Borneto, 1998: 131–135).

Сам концепт комуникативне компетенције први пут уводи амерички социолингвиста и етнолингвиста Дел Хајмз (Borneto, 1998: 140–141) дефинишући је као способност употребе претходно стечених знања једног језика. Дел Хајмз истиче да формално познавање неког језичког система јесте потребан, али не и довољан предуслов за извођење комуникативног чина. Није, дакле, довољно да језички облици које користимо буду граматички исправни; за успешну комуникацију неопходно је да њихова употреба буде у складу са социокултурним контекстом у коме се комуникација одвија.

*draganamircic77@gmail.com

Последњих година, следећи промене на друштвеном плану, мења се и допуњује и појам комуникативне компетенције, па тако он сада неизоставно обухвата и компоненту интеркултуралне компетенције. Изучавање страних културних образаца присутно је у области дидактике страних језика још од 60-их година, међутим, у данашњем друштву које карактеришу интернационализација културних и економских односа, појачана покретљивост становништва, било да се ради о миграцијама или туристичким путовањима, способност интеркултуралне комуникације добија све већи значај. Директан контакт са културном и друштвеном реалношћу других земаља постаје неминован, а језик коначно и дефинитивно излази из теоријских оквира и, превазилазећи своју основну функцију споразумевања, постаје и средство друштвене интеграције и прихватања, а понекад, нажалост, и извор неспоразума и конфликта (Borneto, 1998: 131–135).

Ако имамо у виду наведене савремене тенденције у настави страних језика које су у великој мери резултат нових захтева данашњих мултиетничких друштава, већ сам наслов Балбонијеве књиге нам јасно указује на актуелност теме којом се бави, а начин на који је осмишљена и написана може је учинити занимљивом не само за уско стручну публику, већ и за све оне који су заинтересовани за друге културе и отворени да прихвате погледе на свет другачије од сопствених. Полазећи од претпоставке да причати није исто што и комуницирати, у својој књизи *La comunicazione interculturale* Балбони настоји да појасни управо оне елементе комуникације који је и чине сложенијим процесом од једноставне употребе језика. Аутор се, наиме, фокусира на невербалне комуникацијске знаке какви су, рецимо, гестови, мимика, одевање, употреба и значење предмета, статусни симболи, и указује на различитост културних и цивилизацијских модела, на њихову релативност и културну условљеност, коју често, будући да их усвајамо рођењем и углавном сматрамо природним, суштински не увиђамо.

Свестан тежине задатка који је пред себе поставио, с обзиром на неисцрпност изабране теме (немогуће је описати све моделе свих култура), али и на сталну промењивост и еволуцију друштава у данашњем свету, аутор истиче да би књигу требало посматрати као средство које ће нам омогућити да посматрамо интеркултуралну комуникацију, а не као једноставну збирку анегдота или, с друге стране, као класичан уџбеник који би детаљно и исцрпно обрадио ову тему неухватљиву по својој суштини и омогућио да се интеркултурална комуникација научи. Један од кључних ставова аутора јесте управо да је такво нешто немогуће.

Како би дошао до дефиниције интеркултуралне комуникативне компетенције, у првом поглављу аутор најпре објашњава шта значи комуникација

у средини у којој се преплиће више култура, и опредељује се за једноставну дефиницију: комуницирати значи размењивати ефикасне поруке. Затим, осврћући се на антрополошке и етнометодолошке студије, појашњава одређене елементе неопходне за разумевање говорног догађаја и говорне ситуације: место, време, тема, учесници у комуникацији, било да се ради о њиховим друштвеним улогама, намерама или психолошком стању, разне врсте текстова, нејезичке поруке и друштвене норме које регулишу разноврсне догађаје приликом којих долази до комуникације.

Аутор се затим враћа на почетну тврдњу о немогућности да се подучава и научи интеркултурална комуникативна компетенција, али истиче да се може говорити о моделу овакве компетенције, а управо описивање једног таквог модела представља, према речима аутора, основни циљ ове књиге. Одабрани модел, који се базира на Хофстедовој метафори о софтверу, има три основна елемента: први је ментални или културолошки софтвер који подразумева оне основне културне вредности које могу утицати на комуникацију (нпр. схватање времена и простора, појма јавног и приватног, породице, друштвеног статуса и сл.), следи комуникацијски софтвер који обухвата све вербалне и невербалне знаке комуникације, и на крају софтвер контекста који се тиче социопрагматичких правила за регулисање говорних догађаја у оквиру којих се комуникација реализује. Неки од тих говорних догађаја су, рецимо, коктел, телефонски разговор, јавни говор итд. Поменута правила могу бити универзална, али и културно условљена, и управо тада могу довести до интеркултуралног неразумевања.

На крају поглавља аутор појашњава идеју која стоји у основи интеркултуралне комуникативне компетенције: за успешну комуникацију са припадницима других култура није потребно одрећи се сопствених вредности и преузети оне који припадају друштву чији језик желимо да научимо; треба једноставно упознати друге, толерисати, али и поштовати разлике, уколико то не нарушава наше моралне стандарде. У идеалном случају, следећи корак би био прихватање чињенице да неки културни модели могу бити и бољи од наших, што би као крајњи циљ имало стицање способности да критички посматрамо и чак доведемо у питање културне моделе уз које смо одрасли.

Наредна четири поглавља доносе детаљнији опис природе интеркултуралне комуникативне компетенције и различитих механизма који је омогућавају, и заправо представљају разраду дефиниције интеркултуралне компетенције наведене у уводном поглављу. Аутор се најпре бави проблемима које у комуникацији може изазвати поштовање различитих културних вредности, затим обрађује средства невербалне и вербалне комуникације, да би се на крају

осврнуо на основне комуникативне жанрове и дао преглед и опис неких говорних догађаја.

На почетку другог поглавља, аутор указује на чињеницу која нам понекад промакне, а може бити узрок непријатности, неразумевања или конфликта у интеркултуралној комуникацији. Наиме, полазећи од идеје да су одређене културне вредности толико дубоко укорењене у нама да их често сматрамо универзалним, природним и непроменљивим, аутор наводи низ занимљивих и често анегдотских примера у намери да покаже колико се, у ствари, те вредности могу разликовати од културе до културе. Указује, затим, и на потребу да, пошто смо најпре освестили сопствене базичне културне моделе, постанемо свесни и туђих поимања оних елемената који су кључни за дефинисање одређене културе.

Аутор одлучује да нас на пут кроз разне културе поведе крећући од различитог поимања времена, и на самом почетку наводи веома упечатљив пример: за једног Италијана очигледно је да дан почиње у зору, али је, рецимо, за многе азијске и афричке народе исто тако очигледно да он почиње заласком сунца. Сликвити примери које аутор даље износи, показују и различита схватања концепта тачности, затим, како се време, или, боље речено, непоштовање туђег времена може користити као доказ моћи (на пример, непотребно дуго чекање на разговор са надређеним- навика коју Балбони посебно везује за словенске културе), или зашто одступање од унапред утврђеног дневног реда карактеристично за латинске културе, може бити неприхватљиво за једног Скандинавца, итд. На исти сликовит начин аутор дочарава и различито поимање концепта јавног и приватног, објашњава проблеме у комуникацији који су последица непознавања друштвене хијерархије, или оне који се тичу различитог схватања и улоге породице у неким друштвима, а кратко се осврће и на појмове поштења и фер-плеја, као и на употребу метафора као израза различитих перцепција света.

Прелазећи на тему средстава комуникације, аутор одлучује да треће поглавље посвети средствима невербалне комуникације и започиње га наводећи разлоге за овакав избор, односно за давање предности невербалној у односу на језичку комуникацију. Ту је, најпре, чињеница да се визуелне информације обрађују пре аудитивних, а при том чине и 80% од укупног броја података који стижу до нашег мозга, наспрам само 11–15% информација које до нас стижу путем чула слуха. Поред тога, ту су и случајеви у којима визуелне информације могу имати већи значај од оних језичких; рецимо, када једноставним намигивањем свом језичком исказу дамо потпуно супротно значење.

Наводећи низ примера који се тичу понекад и нехотичног преношења порука гестовима, изразом лица (кинезичка компетенција), положајем тела, растојањем и физичким контактом или избегавањем тог контакта приликом комуникације (просемичка компетенција), а затим и примере комуницирања путем начина одевања, употребе одређених предмета и статусних симбола, аутор жели да укаже на чињеницу да невербални знаци нису универзално прихваћени, већ су поједнако одлика једне нације и културе колико и сам језик. Тако из наведених примера постаје јасно зашто, рецимо, не треба намигивати у Пакистану или Авганистану; зашто, на пример, један Италијан који би у разговору са Енглецом приказао читав спектар својих уобичајених комуникативних навика као што су повишен тон, изражено гестикулирање, упадање у реч, приближавање или чак додиривање саговорника, ризикује да буде оцењен као изразито агресиван и нападан саговорник; због чега у Кини не би требало поклањати сат, ципеле или кишобран, итд.

Након невербалних средстава комуникације, у следећем поглављу аутор се бави интеркултуралним проблемима везаним за сам језик, а пажњу фокусира на елементе као што су звучни аспекти језика – колико гласно и колико брзо причамо такође је делимично условљено културом којој припадамо; затим избор речи и тема који, према речима аутора, може бити изузетно деликатан задатак, посебно у нешто формалнијим културама каква је, на пример, јапанска. Овде се аутор осврће и на релативност табу тема као и на начин употребе специјалистичке терминологије.

Иако истиче да се у данашњој интернационалној комуникацији, и уколико потпуно не угрожавају смисао поруке, морфосинтаксичке грешке толеришу, Балбони указује на постојање одређених аспеката морфологије и синтаксе чије би непознавање могло довести до неразумевња на интеркултуралном нивоу. Међу примерима који илуструју овакву тврдњу је, рецимо, забрана употребе футура приликом свакодневне комуникације у арапској култури, или тенденција избегавања заповедног начина која је присутна у појединим културама као начин за ублажавање прагматичке снаге исказа, итд.

Још један од језичких елемената који Балбони оцењује као потенцијални извор неспоразума, јесте начин на који се у различитим језицима гради структура текста. Ту је, на пример, англосаксонски текст који је линеаран и базиран на координацији више кратких реченица, док са друге стране имамо текстове на словенским и романским језицима који предност дају субординацији, па је линеарност текста у многоме нарушена великим бројем уметнутих зависних реченица, што захтева и појачану употребу заменица и читавог спектра времена и начина. Када један Шпанац или Италијан говоре енглески, они преводe речи, али

не и начин концептуализације, начин грађења текста, тако да англосаксонском говорнику овакво изражавање може деловати нејасно, магловито и неодређено. С друге стране, говорници романских језика уложиће велики напор у покушају да се јасно изразе на језику који не располаже истим оним средствима које су навикли да користе у сопственом језику. Додавши и опис спиралне структуре текста на азијским и северноафричким језицима, аутор пружа потпунији увид у разноликост ове стране језика. На крају поглавља кратко се осврће и на социопрагматичке аспекте језика, а овом приликом се ограничава на тему политичке коректности коју осликава примерима употребе апелатива и звања, и на опозицију између формалног и неформалног изражавања.

Пето поглавље започиње краћим теоријским уводом о комуникативним жанровима. Аутор истиче да сваки од тих жанрова (виц, писмо, конференција, ...) има своја правила, а њихово познавање нам омогућава да унапред знамо шта у којој ситуацији да очекујемо и тако схватимо, рецимо, да се ради о причању вица, а не о препричавању стварног догађаја. Нека од тих правила су универзална, а нека културно условљена. Означивши га као један од најкомплекснијих жанрова, аутор своју пажњу фокусира на дијалог, разјашњавајући из угла различитих култура одређене моменте као што су прелазак са формалних на неформалне односе, узимање речи, прекидање, упадање у реч, паузе и моменти тишине, начин на који се дијалог завршава. У наставку, имајући у виду правила која се тичу друштвених улога и улога у комуникацији, поштовања договореног времена, исказивање заинтересованости и захвалности и сл, аутор, са становишта разлика међу културама, описује неке од говорних догађаја као што су формални састанак, рад у групи, коктел, ручак, вечера, јавни говор.

У последњем поглављу Балбони заокружује своје излагање враћајући се на идеју представљену на самом почетку: идеју о интеркултуралној комуникативној компетенцији као неисцрпној области у сталном процесу еволуције, материји која се опире јасним дефиницијама, и као таква се у наставном процесу не може једноставно предавати и научити. Позивајући се на Хофстеда, кога издваја као једног од зачетника истраживања на пољу интеркултуралне комуникације, аутор пружа неке од смерница у тражењу одговора на питање како се може развити интеркултурална комуникативна компетенција. До тог крајњег циља дошло би се кроз процес од три фазе: полазна тачка би била стицање свести о постојању разлика, затим би требало да уследи упознавање култура другачијих од сопствене, да би се на крају, на основу тих знања и личних искустава, најзад стекла способност комуницирања са другим културама. Ову способност аутор види не само као средство за задовољавање непосредних потреба, већ и као начин да променимо и развијемо сопствену

личност, а тиме, посредно, и друштво у коме живимо. Задатак није лак, а према речима аутора, кључно је умети посматрати друге културе, али истовремено видети и сопствену. На самом крају представљен је један оперативни модел који то може омогућити: прибегавајући социolingвистичком појму ситуационог контекста, аутор издваја неколико таквих домена, и за сваки од њих означава културне моделе чијим би се посматрањем могло доћи до сазнања о томе како заиста функционише најпре сопствена, а затим и друге културе. Илустарације ради, домени које је аутор изабрао су друштвени односи, а у оквиру њих однос са странцима, однос између старих и младих, однос са надређенима, итд, затим друштвена организација, која подразумева културне моделе као што су индустрија, агрикултура, мас-медији и сл, следе области кућа и породица, град, школа и мас-медији, свака уз листе одговарајућих културних модела. Аутор предлаже да се на основу ове шеме направи фајл или свеска који ће се, ставку по ставку, попуњавати бележењем сопствених или туђих опсервација, личних искустава из контаката са странцима и сл.

Након потпуног увида у структуру и садржај књиге, треба напоменути да је аутор теоријски оквир и такозвану филозофску основу свога дела изложио у уводном и у закључном поглављу, док конкретни примери који сведоче о разноликости култура на различитим нивоима, заузимају око две трећине књиге. Овакав избор аутора, поред тога што, како је већ речено, чини књигу анимљивијом и привлачном широј публици, може бити подвргнут критици из неколико разлога. На првом месту, могуће је поставити питање методе прикупљања података, у овом случају примера различитих културних модела. У највећем броју случајева ради се о анегдотским причама, а само се на основу библиографије може претпоставити на који су начин они прикупљени. Међутим, у самом тексту су врло ретко наведени подаци који прецизно упућују на изворе.

С друге стране, свакако се не може заобићи ни познато питање легитимности прибегавања широкој употреби анегдота у једном научном делу. Ма колико да је прихватљиво оправдање аутора да се на тај начин избегава сувопарност научног стила, чини се да у случају овако деликатне теме, навођење примера који нису резултат научно-истраживачког рада, може носити веће ризике, а овде, пре свега, мислимо на стварање стереотипа тамо где је циљ био управо супротан: ширење видика. У једном једином кратком осврту на ову проблематику, аутор помиње ризик од креирања стереотипа које назива отровом за интеркултуралну комуникацију и указује на потребу за сталним контактом са другим културама, као и на могућност да су неки од примера наведених у књизи већ застарели.

Само један пример биће довољан за илустарацију сложености овог питања: говорећи о порукама које преносимо употребом одређених предмета, аутор објашњава да златан сат, тежак златан ланац око врата и велики печатни прстен на руци једног Арапина или Словена, ма колико да рафинираног Европљанина могу навести на помисао да има посла са неким ко је своје богатство стекао брзо, и често на сумњив начин, у поменутих културама немају то значење, будући да је, према речима аутора, приказивање стеченог богатства уз помоћ упадљивог накита друштвено прихватљиво, а онај ко га носи, у арапским и словенским културама, често може бити способан и софистициран бизнисмен.

Нама, који смо припадници једне словенске културе, јасно је шта је аутор имао на уму наводећи овај пример; исто тако нам је јасно да је овај културни модел превазиђен, и да као последица, надајмо се, неког прошлог времена, данас постаје све мање прихватљив. Међутим, ваља нагласити да, за неке припаднике српске културе, то никада није ни био, и да су многи од нас имали сличан утисак као и један рафинирани Европљанин, а често, нажалост, тај свој утисак и потврдили.

Чини се, ипак, да су генерализације у овој области неизбежне. Стога, без намере да критикујемо аутора што им је и он прибегао, желимо само да укажемо на то да је, у књизи која се бави интеркултуралном комуникацијом, мало више пажње могло бити посвећено освешћивању проблема предрасуда и уопштавања која им стоје у основи.

Увид у то да смо у претходна три пасуса посветили значајан простор анализи само једног од многих примера из књиге, пружа нам потврду о важности коју за сваког појединца могу имати неки, наизглед, не тако значајни детаљи из области интеркултуралне комуникације. Будући да нека од питања која се отварају на овом пољу погађају болне тачке, а нека учествују у одређивању саме наше суштине, то не треба да чуди.

Упркос томе, не би сада ваљало упуштати се у анализу појединачних примера наведених у књизи, а посебно након почетне примедбе упућене аутору на рачун недовољне заступљености теоријских поставки и квантитативне доминације сликовитих примера и прича. Као што је и сам аутор више пута истакао, они су ту само као илустрација разноликости света у коме живимо, док суштинска вредност ове књиге превазилази ниво прича и анегдота, и налази се у великом доприносу тако неопходној промени перспективе, која би учинила да језичку и културну разноликост схватимо не као препреку или потешкоћу, већ као драгоцену средство за развој сваког појединца, а онда и друштва.

Треба истаћи и да размишљања и питања покренута у овој књизи могу бити инспирација и полазна тачка за многа истраживања у области лингвистике, социолингвистике и глотидидактике, где модел предложен у завршном поглављу може наћи своју практичну примену у настави, кроз лекције посвећене упоређивању различитих културних модела по шеми коју предлаже аутор. И поред наведених замерки, можемо закључити да ова књига, уз изразито хуманистичку поруку коју носи, на крају открива и своју практичну вредност, што је чини заокруженом целином, а тако и значајном референцом у области интеркултуралне комуникације.

ЛИТЕРАТУРА

Balboni, P.E. (2007). *La comunicazione interculturale*. Venezia: Marsilio Editori.

Borneto, S. (1998). *C'era una volta il metodo*. Roma: Carocci.

Датум пријема: 27.8.2018.

Датум исправки: 12.11.2018.

Датум одобрења: 19.11.2018.